

A ZSEBESI AVAR TEMETŐ FEGYVERES RÉTEGE

Csíky Gergely

A társadalmi elemzések lehetőségei és korlátai az avar kor régészetében

Az avar kor magyarországi kutatásában mindig is nagy szerepet kapott a temetők társadalmi elemzése.¹ A vizsgálatok során a fegyveres réteget kiemelten kezelték, hiszen ez a közmegállapodás szerint szoros összefüggést mutat a társadalmi státusszal.

A társadalom vizsgálatára irányuló temetőelemzések kiindulópontja az volt, hogy a temetkezések, illetve a temető rendje tükrözik az egykori társadalmat.² Módszertanilag fontos lenne kimutatni, hogy ez a „tükörkép” mennyire közelíti meg az egykori valóságot. Megjegyzendő, hogy a régészeti leletek és összefüggések szükségszerűen csak közvetett képet nyújthatnak a társadalomról.³

A magyar kutatással párhuzamosan a német régészetben is történtek a társadalom vizsgálatára irányuló temetőelemzések, melyek módszerei sok esetben a hazaitól gyökeresen eltérőek voltak.⁴ Sajnos az eddigi magyarországi társadalmi elemzések ezek figyelembevétel nélkül készültek, és módszertanilag nem minden esetben voltak kellően megalapozottak.

Az elmúlt évtizedek hazai kutatása elsősorban László nagy hatású könyvén alapult.⁵ Az ebben lefektetett módszerek keletkezésük korában számos új kérdést vetettek fel és gondolatébresztőnek számítottak. Sajnos később axiómává válva mereven alkalmazták azokat.

A közelmúlt társadalmi elemzéseiben részben a László által megteremtett hagyományt folytatták, mint pl. a želovcei temető társadalmi elemzése⁶, részben pedig a kvantitatív-kartográfiai módszereket alkalmazták, mint pl. az avar kori fegyveres réteggel foglalkozó tanulmány.⁷ A szlovák kutatásban a legátfogóbb vállalkozás e tekintetben Zábójník kvantitatív-statisztikai vizsgálata volt az Avar Kaganátus É-i és ÉNy-i peremvidékének társadalmi problémáiról.⁸

Az alábbi tanulmány egy temető új módszerekkel és új szempontok szerinti elemzésére vállalkozik, melynek során igyekszik felhasználni és beépíteni a nemzetközi kutatásban használt társadalmi elemzésre szolgáló módszereket.

A zsebesi avar temető

A Kassai-medencében a Hernád folyó jobb parti teraszán négy késő avar kori temető található: a bárcai (Košice–Barca)⁹, a kassamindszenti (Valalfky–Všechsvätych)¹⁰, a kenyheci (Hraničná pri Hornáde–Kechnec vagy Seňa–Kechnec)¹¹ és a zsebesi (Košice–Šebastovce–Lapiše) temetők.¹² Ezek közül a legteljesebben feltárt a kassa-zsebesi, vagyis a szlovák régészeti kutatásban Košice–Šebastovce–Lapiše néven ismert temető. Ezt a temetőt 1966 és 1977 között tárták fel a Szlovák Régészeti Intézet (AU SAV) kelet-szlovákiai osztályának munkatársai: V. Budinský-Krička, S. Šiška

és S. Špiak. Az ásatások eredményeképpen rézkori sírok mellett 370 késő avar kori sírt tártak fel. A temetőt mára teljesen feltártnak tekinthetjük.¹³

1991-ben a temetőt feltáró V. Budinský-Krička A. Točíkkal együtt kiadták a temető katalógusát, amelyben a leletek fényképei mellett a sírrajzok, a sírleírások és a temetőterkép szerepeltek. A katalógusban már hozzáférhető a temető antropológiai és archaeozoológiai értékelése is. A temető kronológiai és társadalmi értékelését Budinský-Krička egy második kötetben tervezte, ezt azonban halála miatt már nem tudta megírni.¹⁴

¹A teljesség igénye nélkül: LÁSZLÓ 1955; SZENTPÉTERI 1985; SZENTPÉTERI 1993; BÁLINT 1996, 115-120.

²A temető mint a társadalom tükörképe: LÁSZLÓ 1944, 215. Véleménye szerint a temetőt a temetkezések előtt felosztották az egyes családok között, s így az egykori társadalmi valóságot teljes mértékben tükrözi; ellene: STEUER 1982, 435-440; TOMKA 2003, 12. Szerintük a temető területét nem osztották fel és csak úgynevezett rokonsági foltok figyelhetők meg a temetőterképen.

³STEUER 1982, 11.

⁴Erre lásd például: PAULSEN 1967; CHRISTLEIN 1973, 147-180; STEIN 1967; STEUER 1982. A fegyverzet és a társadalmi szerkezet kapcsolatáról: STEUER 1968, 18-87.

⁵LÁSZLÓ 1955.

⁶SZENTPÉTERI 1985, 79-110.

⁷SZENTPÉTERI 1993, 165-246.

⁸ZÁBOJNÍK 1995, 205-336. Zábójník valamennyi szlovákiai avar temető adatait felhasználta, így a zsebesit is.

⁹KABÁT 1954, 604-608, 618620; PÁSTOR 1954, 136-143.

¹⁰PÁSTOR 1961a, 375-385; PÁSTOR 1961b, 185-199.

¹¹PÁSTOR 1971, 89-178.

¹²BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1991.

¹³BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1991, 5-6.

¹⁴M. Lamiová-Schmiedlová szíves szóbeli közlése szerint.

Szakdolgozatomban a temető kronológiai és társadalmi elemzésével foglalkoztam, M. Lamiová-Schmiedlová és H. Miroššajova jóvoltából ugyanis lehetőségem nyílt a leletek vizsgálatára és lerajzolására.¹⁵

Ebben az elemzésben többféle nézőpont szerinti vizsgálat eredménye szerepel a rítuselemek, a mellékletek és a

fegyvermelléklet előfordulása alapján. Mindezek a temető kronológiájának, szerkezetének és a leletkombinációknak a lehető legteljesebb figyelembevételével történtek.¹⁶ Remélhető, hogy minél több szempont és adat bevonásával a „tükör” torzulásai így nagyrészt kiküszöbölhetőek, és jobban következtethetünk az egykori valóságra is.

A temetkezési rítus

A fegyvermelléklet alapján a társadalmi státuszra való következtetés alapfeltétele a temetkezési rítus egysége.¹⁷ Minden temetőt csak hasonló szerkezetű, azonos rítusú temetőkkel szabad összehasonlítani, különben alapvetően hamis eredményre jutunk. Így tehát fontos, hogy a zsebesi temető milyen más avar kori temetőkkel mutat rokonságot. A zsebesi temetőben az általános tájolási mód a K-Ny-i, mely megtalálható a Kassai-medence több avar temetőjében¹⁸, a Dévényi-kapu temetőiben¹⁹, a Felvidék²⁰, a Bécsei-medence²¹ és a Dunántúl több temetőjében is²². A fentiekkel ellentétben a zsebesi temető nem hasonlítható össze a kenyhecivel (Hraničná pri Hornade–Kechnec), mivel ez utóbbi temető sírjainak tájolása D-É-i, ráadásul a fent felsorolt lelőhelyekkel szemben itt nem fordulnak elő fegyveres sírok. Ez utóbbi alapján a temető publikálója J. Pástor arra következtetett, hogy a temető a frank-avar háborúk utáni időszakra datálható, mivel ekkor az avarok már nem viselhetek fegyvert.²³ A fentiek fényében ez az elmélet nem tartható, ráadásul ellentmond ennek a temető datálása is.²⁴

A zsebesi temetőben megfigyelhető temetkezési rítusok közül nem mindegyik használható társadalmi különbségtételre. Erre elsősorban azok alkalmasak, amelyek vagy nagy munkabefektetést igényelnek, vagy nagy anyagi áldozatot követelnek vagy különlegességükkel, ritkaságukkal kitűnnek a többi sír közül.²⁵

Nagy munkabefektetést igénylő jelenségek: a sírgödör nagysága²⁶, azon belül főként a kitermelt föld térfogata elméletileg alkalmas lehet társadalmi különbségek kimutatására. Mivel Zsebes esetében nem ismerjük az egykori járósínt, a sírgödörök mélység- és térfogadadatai csak viszonylagos értékkel bírnak. A zsebesi temetőben a tíz

legnagyobb sírtérfogatú temetkezés közül mindegyik lovas sír volt, de csak egyben (67. sír) találtak övgarnitúrát. Esetünkben tehát a sírgödör nagysága semmit sem mond az elhunyt rangjáról, a sírgödör űrtartalma ugyanis Zsebesen leginkább attól függött, hogy lovat is temettek-e az elhunytal.

Nagy anyagi áldozattal járó rítuselemek: a lovas sírok viszonylag gyakoriak a temetőben.²⁷ A férfi sírok csaknem fele (46,1%-a) lovas sír volt, és még magasabb ez az arány a fegyveres sírok esetében, melynek háromnegyede lovas volt. Megjegyzendő, hogy valamennyi övgarnitúrás sírba lovat is helyeztek. A lovas temetkezés rítusa nem korlátozódott csak a férfiakra, hanem a női sírokban is előfordult, igaz, jóval kisebb arányban.²⁸

A zsebesi temető egyik sajátossága a részleges állattemetkezések nagy száma. Több sírban juh-, illetve marhakoponyát figyeltek meg lábvég-csontokkal együtt²⁹. A feltehetően ily módon lenyúzott állatbőr a sírokban való helyzetük alapján a koporsóra terítették rá úgy, hogy az állatkoponya az ember lábánál található. Az állatbőrös temetkezés általánosnak tekinthető a temetőben, a fegyveres sírok kétharmadában figyelhető meg.

A részleges állattemetkezések fontos tanulsággal szolgálhatnak a társadalom vizsgálatok is. Rendkívül ritkának számít ugyanis a marhabőrös temetkezés (1. kép).³⁰ Ez természetesen nem a véletlen műve, hiszen egy szarvasmarha levágása jóval nagyobb anyagi terhet jelentett az elhunyt családjának, mint egy juh feláldozása. Ez a rítuselem tehát alkalmas lehet a család vagyoni helyzetének meghatározására.

A marhabőrös sírok térképre vetítésével négy kisebb sírcsoportot figyelhetünk meg. Ezek a sírcsoportok va-

¹⁵Ez úton szeretnék M. Lamiová-Schmiedlovának, J. Bérešnek és M. Bérešovának köszönetet mondani segítségükért.

¹⁶Szentpéteri a kronológiai különbségek és a temető szerkezetének figyelembevétele nélkül végezte a zsebesi temető társadalmi elemzését (SZENTPÉTERI 1985), míg Zábójnik a kronológia legteljesebb használatával, de az egyes sírokban előforduló leletkombinációk áttekintése nélkül vizsgálta a peremvidék temetőit (ZÁBOJNÍK 1995).

¹⁷STEUER 1968, 18.

¹⁸Bárca (Košice-Barca) (PÁSTOR 1954, 136-139); Kassamindszent (Valalíky-Všechsvätých) (PÁSTOR 1961, 377).

¹⁹Dévényújfalú (Devínská Nová Ves) (EISNER 1952, 390).

²⁰Zsitvatő (Žitavská Tůň) (BUDINSKÝ-KRIČKA 1956, 42; ČILINSKÁ 1963, 97).

²¹Wien-Liesing (MOSSLER 1948, 232).

²²Mint például a bolyi (PAPP 1963, 95-96), lukácsházi (KISS

1996, 107). A tájolóssal kapcsolatos problémákról lásd TOMKA 1971, 5-90.

²³PÁSTOR 1971, 89.

²⁴Zábójnik adatai szerint a temető a késő avar kor II. és IV. periódusa közé datálható: ZÁBOJNÍK 1995, 272.

²⁵STEUER 1982, 444-446.

²⁶Lásd: DAIM 1987, 71-76; TOMKA 2003, 13.

²⁷A késő avar lovas sírok elemzéséhez lásd: GARAM 1987, 65-125.

²⁸A női lovas sírok viszonylagos ritkasága lehetőséget nyújthat számunkra a férfisírokból nyert adatok ellenőrzésére.

²⁹A rítus párhuzamait Szőke Béla Miklós gyűjtötte össze a sopronkőhidai típusú csonkolt marhakoponyás temetkezésekkel kapcsolatban: SZŐKE 1979, 55-103.

³⁰A temető 13 sírjában, a fegyveres férfisírok közül 9 sírban volt részleges marhatemetkezés.

lőszínról a zsebesi közösség legrangosabb családait jelölik. A módszer ellenőrzéséhez a női lovas sírok kínálkoznak, hiszen ezek hasonló arányban találhatók meg a temetőben, mint a részleges marhatemetkezés. Ha ezeket is térképen ábrázoljuk, az előzőhöz hasonló képet nyerhetünk (2. kép).

A zsebesi temető 94. és 254. sírjában különleges temetkezési rítuselemet figyelhetünk meg: a 94. sírba két

kutyát, a 254. sírba egy kutyát is eltemettek. Sajnos nem tudjuk, hogy a korszakban milyen értéke volt a kutyáknak, s ez esetben mi a jelentése a kutyák sírba helyezésének. Annyit mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a 94. sír mind rítusa, mind mellékletei alapján a legrangosabbak között helyezkedik el.

Mellékletek

A sírmellékletekkel kapcsolatban esetünkben az a fő kérdés, hogy felhasználhatjuk-e azokat közvetlenül az egykori társadalom vizsgálatára. Sajnos ez nem áll módunkban, hiszen a mellékletek száma és minősége kizárólag a halott pillanatnyi vagyoni helyzetét tükrözi. A mellékletek számából és minőségéből tehát következtethetünk a vagyoni helyzetre, de a társadalmi helyzetre és a társadalmi jogállásra már kevésbé.³¹

A mellékletek sírba helyezése több tényezőtől függ, többek között az öröklési szokásoktól, hiszen ha egy tárgyat örökölhetnek az elhunyt hozzátartozói, akkor az nem kerülhet a sírba.³² Esetünkben erről semmilyen információnk nincs, így pusztán régészeti adatokra hagyatkozhatunk. A sírmellékletek elemzésével kapcsolatban több módszer is létezik: egyrészt a mennyiségi elemzés: mellékletszám, ez a módszer jellegénél fogva csak relatív eredményeket hozhat; másrészt a minőségi elemzés, melynek során vizsgálhatjuk a nyersanyag értékét, az árat és elsősorban a ritkaságot.³³

A mellékletek vizsgálatakor nem egyes tárgyakat, hanem leletkombinációkat vizsgálunk. Egyes tárgytípusok megléte vagy hiánya alapján különböző szinteket különböztethetünk meg a temető fegyveres rétegén belül.³⁴

A minőségi elemzés során elsősorban az övgarnitúrákra támaszkodhatunk (3. kép). Ez a tárgytípus kivitelezése, anyaga (bronz) és ritkasága alapján is kitűnik a többi közül. Hasonló különbségtételre alkalmas a veretes lószerszám is. Fontos itt megjegyezni, hogy a nyersanyag értékét egy-egy sírban érdemes egy adott periódusban (horizontálisan) vizsgálni, hiszen közismert például, hogy mennyire ritka a késő avar korban a nemesfém lelet, míg a közép avar korban viszonylag gyakori. Ha csak a nemesfém tartanánk rangjelzőnek, akkor a „gazdag” középvavari sírokban eltemetettek utódait bronz övgarnitúrájukkal vagy fülbealójukkal már kifejezetten szegényeknek tekinthetnénk.

A sírmellékletek közül ritkaságuk miatt három leletípus emelhető ki: az övveretek, a veretes lószerszám és az ahhoz tartozó falera (4. kép).³⁵ Az övgarnitúrák esetében fontos elkülönítenünk a teljes és a hiányos övgarnitúrákat. A teljes övgarnitúrák kizárólag a temető K-i részén találhatóak. A teljes övgarnitúrával rendelkező sírok a K-i sírcsoport középső részén találhatóak, míg a hiányosak egy kivételével a széleken. A hiányos övgarnitúrák megléte így valószínűleg kronológiai okokkal magyarázható, bár ez egyes esetekben sírbrálassal is magyarázható.³⁶

Az övgarnitúra viszonylag ritka a fegyveres sírokban, így feltehetőleg alkalmas a társadalmi különbségtételre. Fontos körülmény ugyanakkor, hogy a temető használatának utolsó periódusában eltűnnek az övgarnitúrák, de továbbra is vannak lovas sírok. Megfigyelhető tehát egy általános „elszegényedés” vagy inkább „bronzéhség”, de ez nem feltétlenül jelenti a társadalmi különbségek megszüntét.

A lovas-fegyveres síroknak csak egy szűkebb csoportjára jellemző a veretes lószerszám, s még ritkábban található meg a falera. Ha e tárgytípusok elterjedését temetőtérképen vizsgáljuk, akkor ugyanazokat a csoportokat figyelhetjük meg, amelyek már a rítuselemeknél is kirajzolódtak. A veretes lószerszámok elterjedése megegyezik a teljes övgarnitúrákéval.

Az övgarnitúrák elterjedése a női sírokban található nyakperek elterjedésével vethető össze.

Fontos megjegyezni, hogy teljes övgarnitúrák kizárólag a temető K-i részéről ismertek, míg a Ny-i rész gyakorlatilag üres. E különbségnek elsősorban kronológiai okai lehetnek. A női sírokban található ékszerek elterjedése alapján a temetőnek ez a része már az avar kor végére datálható, hiszen ezen a területen található meg a hengeres alakú spirálcüngős hajkarikák, a vas hajkarika, a csavart bronz drótból készült hajkarikák és a rúdgyöngyök.

³¹Steuer a meroving fegyveres temetkezésekkel kapcsolatban történeti forrásokkal figyelmeztet arra, hogy ezekből nem következtethetünk közvetlenül az elhunytak szabad jogállására, s még kevésbé a nemesi voltára (STEUER 1968, 34-38).

³²Az ezzel kapcsolatos elméletek összefoglalása: STEUER 1982, 447.

³³A módszerrel kapcsolatos fő probléma az, hogy az esetek többségében nem tudhatjuk, hogy az adott korszakban mit tartottak értéknek.

³⁴A módszer alapja Christlein „Besitzabstufung” elnevezésű vizsgálata, mely leletkombinációkkal számol (CHRISTLEIN 1973, 147-180).

³⁵Mindhárom leletípus rendkívül ritka a fegyveres férfisírok között.

³⁶Budinský-Krička egy esetben sem említett sírbrálassal utaló nyomokat.

A temető ezen részében is megtalálhatók a lovas sírok és igen gyakoriak a fegyverek, de csak egyetlen hiányos övgarnitúra ismert erről a területről, mely egy igen kopott, egybeöntött, tokos, állatküzelmi jelenetes nagyszíjvégből és egy egybeöntött bronz csatból áll. Megjegyzem, hogy e sírt a szeriáció módszerével a késő avar kor első felére, annak is a Zábojnik és Stadler-féle második periódusára datálnánk.

A fegyverek

A zsebesi temetőben rendkívül gyakoriak a fegyverek, ám az egyes fegyvertípusok nem azonos gyakorisággal fordulnak elő. A temetőben a legritkább fegyver a szablya, mindössze négy sírban fordult elő. Kétségtelenül ez volt a korszak legértékesebb fegyvertípusa, s ezt jól mutatja, hogy a temető egyetlen nemesfémmeel tausirozott fegyvere a 94. sír szablyája volt (5. kép 1).³⁷ Budinský-Krička a sírről szóló előzetes jelentésében a sírt a szablyával 700 körüli időszakra, de legalábbis a 8. század elejére datálta.³⁸ Garam É. a szablyát késő szaltovói típusú keresztvasa, a sírban található poncolt háttérű bújtatóverete és kalapfalerái alapján a 8. század végére keltezte.³⁹

A 94. sír leletei (lemezes övgarnitúra, korong alakú veretek, állatfejes övforgó⁴⁰) és a temetőn belüli helyzete alapján is (a környező sírokban kis méretű, színes dinnyemag alakú gyöngyök, kör alakú karikájú, gömb alakú gyöngycsüngős fülbevalók kerültek elő) egyaránt a temető használatának első periódusára, a 8. század első felére tehető. A poncolt háttér nem lehet a korai datálás akadály, hiszen amint Garam É. és Szőke B. M. egymástól függetlenül bizonyította, a poncolt háttér már a 8. század elején megjelent az avar művészetben.⁴¹ Egyéb adatok alapján úgy tűnik, hogy a 94. sír a temetőt alapító sírjának (Gründergrab) tekinthetjük.

A temető szélén, a 230. sírban rendkívül figyelemre méltó szablya került elő (5. kép 2). A szablya keresztvasa a vízkeleti (Čierný Brod) 1. sír kardjához⁴² és a garabonci I. temető 55. sírjának kétélű kardjához hasonlóan⁴³ csővel csatlakozik a markolathoz. A zsebesi darab és a két párhuzam közötti fő különbség az, hogy a vízkeleti és a garabonci példányok ellenzője bronzból készült.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a temető leletanyaga fokozatosan „elszegényedik”, eltűnnek az övgarnitúrák, de ez nem jelenti azt, hogy a társadalmi különbségek is eltűntek. A zsebesi temetőnél abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e különbségeket is nyomon tudjuk követni.

Kiss A. a két fent említett kardot egy pliskai párhuzamra utalva bizáncinak határozta meg.⁴⁴ A közelmúltban megjelent egy kora középkori bulgáriai fegyverekkel foglalkozó könyv, melyben e keresztvas-típusnak számos párhuzama megtalálható, nemcsak kétélű kardokon, de szablyákon is.⁴⁵ Bulgáriából, a novi pazari temetőből és az Abritus erődből (Razgrad mellett) származnak a 230. sír szablyájának párhuzamai is.⁴⁶

Érdemes megjegyezni, hogy a négy szablyából kettőt a temető legszélén, vagyis a legkésőbbi sírokban helyeztek el.

A lándzsák viszonylag gyakori fegyvernek számítanak a zsebesi temetőben: 23 sírban találtak lándzsát. Kiemelhető közülük a 48. sír átlukasztott pengéjű, deltoid alakú, nyújtott alakú köpűs lándzsája (5. kép 3), melynek legjobb párhuzamát a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszának ún. „győztes fejedelem” ábrázolásáról (5. kép 4) ismerjük.⁴⁷ A sírt lapos-indadíszes övgarnitúrája a késő avar kor III. periódusára keltezi. A korszót Bálint Cs. a 8. század végére keltezte.⁴⁸

Áttört lándzsák az avar korból Erdély területéről ismertek: Marosgombás (Gímbaş) és Tövis (Teius), mindkét példányon háromszög alakú áttörések láthatók. Horedt e lándzsákat bizánci eredetűnek tartva a 680-as bolgár honfoglalás elé keltezte.⁴⁹ Átlukasztott pengéjű lándzsa a gyódi temető 7. századra keltezhető 30. sírjából is származik.⁵⁰ Hasonló átlukasztott pengéjű lándzsa található a Magyar Nemzeti Múzeumban Gyál lelőhelyről.⁵¹ A Kárpát-medencén kívül Itáliából vannak adataink áttört lándzsákra. E lándzsák közös sajátossága, hogy a levelük közepén bordával ellátott, és rajta két félkör vagy

³⁷A szablyát először Budinský-Krička közölte a 94. sírral együtt (BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1984, 180).

³⁸BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1984, 184-185. A datálás alapja részben a Bálint Cs. által közölt százánida kardok ujjtámasza volt (BÁLINT 1978, 173).

³⁹Garam öntött övdíszes sírről ír (GARAM 1991, 153), holott a 94. sír övdíszei lemezről kivágott, poncolt szélű, korong alakú veretekből és lemezes szíjvégekből álltak. Lásd: BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1984, 172, 174 és BUDINSKÝ-KRIČKA 1991, 26.

⁴⁰Kiss G. adatai szerint az állatfejes övforgók a késő avar kor első felében (SA I-II) voltak divatban (KISS 1998, 463).

⁴¹SZŐKE 2001, 110-112; BÁLINT 2004, 181 és Bálint, Cs.–Garam, É.: *Der Fund von Ada. In: Kontakte zwischen dem Karpatenbecken und dem Balkan im Frühmittelalter. Hrsg.: Bálint, Cs. Varia Archeologica Hungarica (sajtó alatt, idézi BÁLINT 2004, 181).*

⁴²BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1984, 186.

⁴³SZŐKE 1992, 92-96.

⁴⁴KISS 1987, 204-205.

⁴⁵Az ellenzőtípus bronz párhuzamai: Galovo–Vračansko, Pliska és ÉK-Bulgária: JOTOV 2004, Tablo XXIX; hasonló ellenzők szablyákon vasból: Abritus Razgradnál, Červen brjag, stărmeni erőd, Rusensko, Staro Selo, Vračansko, markovoi telep, Varnensko, Dobričko (JOTOV 2004, Tablo XXXVI).

⁴⁶Novi Pazar: JOTOV 2004, Tablo XXXV; Abritus: JOTOV 2004, 62.

⁴⁷GSCHWANTLER 2002, 15; BÁLINT 2004, 424.

⁴⁸BÁLINT 2004, 564.

⁴⁹HOREDTE 1958, Fig. 9, Fig. 14, Fig. 17; HOREDTE 1968, 111.

⁵⁰KISS 1977, V. tábla 1.

⁵¹Leltári száma: 63.18.1.

négy negyed-kör alakú kivágás látható; valamennyien 7. századi itáliai langobard sírokból származnak.⁵² A fentiek alapján a nagyszentmiklósi 2. korszán látható lándzsaabrázolás legjobb párhuzamának a zsebesi 48. sír lándzsája tekinthető, mely formára is és korban is a legközelebb áll hozzá.

A temető leggyakoribb fegyvertípusa a nyílcsúcs. Az avarok és a honfoglaló magyarok régészeti kutatásában a nyílcsúcsokhoz több társadalmi képzet járult. Ezek végső forrása László Gy. két alapvető műve, mely sokáig meghatározta a honfoglalás korának⁵³ és az avar kor⁵⁴ társadalmi rekonstrukcióit. Elméletének lényege, hogy a nyílvessző rangjelzőként szolgált, s a nyilak száma alapján következtethetünk az elhunyt rangjára.⁵⁵ László szerint egy nyíl tíz ember feletti vezetést jelent.⁵⁶ A nyílvesszők száma a társadalmi rang meghatározásában később is előfordult.⁵⁷

Az elmélet honfoglalás korra vonatkozó elemeit Révész cáfolta.⁵⁸ Lássuk, hogy a zsebesi avar kori temetőben megállja-e a helyét. A zsebesi temető leggyakoribb fegyvertípusa a nyílcsúcs: köpűs és tüskés példányai egyaránt megtalálhatóak. Összesen 32 sírban találtak nyílcsúcsokat, számuk egy és hét között váltakozott.

A nyílcsúcsokkal kapcsolatban feltűnő, hogy míg a többi fegyver túlnyomórészt lovas sírokból ismert, a nyílcsúcsok több mint fele nem lovas sírból került elő. Előfordulnak olyan sírok is, melyben a nyílcsúcsokon kívül semmilyen más melléklet nem került elő. Ezek közé tartozott a 149. sír is, melyben a legtöbb, azaz hét nyílcsúcs került elő. Ez a sír a temető legszegényebb sírjai közé tartozik, így alig hihető róla, hogy 70 embernek parancsolt volna.

Valójában úgy tűnik, hogy a nyíl mint a legáltalánosabb fegyver a temetőben egyben a legdemokratikusabb is volt, s társadalmi helyzetűl függetlenül mindenki használta.

A lovagláshoz kapcsolódó tárgyakként értékelhetők a 94. és a 321. sírokból származó csont korbácsvégek.⁵⁹ E tárgyakat kezdetben ugyan rangjelzőnek vélték⁶⁰, azonban mint a zsebesi 321. sír esete is mutatja, nem kizárólag „gazdag” temetkezésekből származnak, és inkább használati tárgynak tekinthetők. A korbácsvégek használata feltehetően a nomád lovaglási technikával függ össze.

Bár nem tartozik szorosan a fegyverek közé, különlegessége miatt említésre érdemes a 232. sírból származó sarkantyú⁶¹, melynek párhuzamai a dévényújfalui 79., 104. és 116. sírokból származnak.⁶² A hasonló jellegű sarkantyúk Morvaországban is megtalálhatók, az ún. vorgrossmährisch vagy más néven predvelkomoravský, vagyis a nagymorva kor előtti periódusból származnak.⁶³ Az avar kori sírokból származó sarkantyúkat nyugati kapcsolatokként értékelte Zábójník.⁶⁴

Az avar kori sarkantyúk közül a zsebesi a legkeletebbre talált példány. Fontos megjegyezni, hogy a dévényfalui darabokhoz hasonlóan töredékesen, nem párban és nem viseleti helyzetben került elő. Sarkantyú mind a négy esetben lovas sírból ismert. Amennyiben e sarkantyúkat valóban rendeltetésüknek megfelelően használták, így ez a steppeitől gyökeresen eltérő nyugati lovaglási technikára utal.

A fegyverekről szólva meg kell említenünk a harci kés elnevezéshez kapcsolódó problematikát.⁶⁵ Az avar kor kutatásában még nem sikerült egyértelmű nevezéktant kialakítani ezzel kapcsolatban, azzal kapcsolatban is vita van, hogy mennyiben tekinthetjük fegyvereknek a nagyobb méretű késeket.

Általában a 20 cm-es pengehosszúság feletti késeket szokták harci késnek (Kampfmesser) tekinteni⁶⁶, hasonló a Kurzsaxok méretének alsó határa is.⁶⁷ J. Zábójník már 15 cm-es pengehosszúság felett harci késekkel számolt.⁶⁸ Véleményem szerint e probléma megítélésénél elsősorban azokra a sírokra kell támaszkodnunk, ahol két kés is előfordult. A kettős kés problematikájával először László Gy. foglalkozott, aki azokat evőkésztségnek tartotta.⁶⁹

A kettős kések funkciójának meghatározásakor fontos adat, hogy az egyik kés mindig sokkal nagyobb, mint a másik, ráadásul nem is mindig egymás mellett kerülnek elő.⁷⁰ Tomka P. külön felhívta azokra az esetekre a figyelmet, ahol a kisebbik kés a halott jobb oldalán, míg a nagyobbik a halott bal oldalán helyezkedett el. A bal oldalon elhelyezkedő hosszú kést a saxok analógiájaként fegyverként értelmezte.⁷¹

⁵²HESSEN 1971, 37-41. Az áttört és átlukasztott lándzsákra összefoglalóan lásd: BÁLINT 2004, 364.

⁵³LÁSZLÓ 1944, 127.

⁵⁴LÁSZLÓ 1955, 144-150.

⁵⁵Az elmélet szerint egy fejedelem 25 nyilat vihetett sírba, egy kisebb vezér pedig tizenegyet (LÁSZLÓ 1955, 150). Elmélete továbbfejlesztett változatában László szerint a kagánnak 40 nyilat (vagyis egy teli tegezt) mellékeltek volna (LÁSZLÓ 1959, 116). Lásd még: LÁSZLÓ 1977.

⁵⁶LÁSZLÓ 1955, 150.

⁵⁷SZENTPÉTERI 1985, 93-98.

⁵⁸RÉVÉSZ 1991, 621.

⁵⁹GARAM 1998, 115.

⁶⁰LÁSZLÓ 1938, 534-535.

⁶¹BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1991, 163, Taf. XXXIII. 36.

⁶²79. sír: EISNER 1952, T. 13/5 25; 104. sír: EISNER 1952, T. 15/13 35; 116. sír: EISNER 1952, T. 17/10 39.

⁶³Hasonló sarkantyúk ismertek Mikulčicéről és Staré Zámky pri Líšni vár területéről. POULÍK 1963, 40.

⁶⁴ZÁBOJNÍK 1978, 205.

⁶⁵E fegyvereket vagy eszközöket nem nevezhetjük sem törnek, hiszen a tör kétélű, sem saxnak, hiszen legtöbb esetben nem igazodnak a sax formáihoz.

⁶⁶ČILINSKÁ 1966, 184.

⁶⁷WERNARD 1998, 771.

⁶⁸ZÁBOJNÍK 1995, 252. Előadásomban én is ebbe a hibába estem, véleményemet azóta módosítottam.

⁶⁹LÁSZLÓ 1941, 175-186.

⁷⁰TOMKA 1972, 59, 60, 62.

⁷¹Mint például az érsekújvári (Nové Zámky) temető 262. sírja esetében (TOMKA 1972, 62).

E kérdésnek Zsebessel kapcsolatban a 94., 221., 238., 254., 358., 384. sírok esetében van jelentősége.⁷² A fent felsorolt sírok valamennyien fegyveres férfisírok, valamennyi sírban az egyik kés jóval nagyobb volt, mint a másik. Két esetben volt értékelhető a hosszabbik kés nagysága: a 94.⁷³ és a 254. sír⁷⁴ esetében a hosszú kés nagysága megha-

ladta a 25 cm-t. A többi fent említett sír kései töredékesek voltak.

A fentiek alapján tehát felvethető, hogy a kettős késes sírokban a két kés között funkcionális különbség is volt. Hogy ez a különbség mit takart, egyszerű vadászkest vagy harci kést, nem tudhatjuk bizonyosan.

Összegzés

Ha a részelemzésekből konkrét társadalmi eredményeket akarunk kapni, különös figyelmet kell szentelnünk a kronológiai tényezőre. Előfordulhat ugyanis, hogy az általunk kapott „rangsor” nem horizontális, vagyis egyidejű, hanem vertikális, s ebben az esetben csak hamis eredményre juthatunk. Ezért választottam a temetőterképes módszert, melyen a temető egyes kronológiai fázisait feltüntetve jelöltem be a legrangosabbnak tartható sírokat (6. kép).

Az így kapott eredmények a következők: a temető magját a 86. férfi és a 93. női, valamint az 52. női és a 94. férfi sírok „házaspárjai” alkotják. Ez a két csoport feltehetően a temető első fázisában temetkezett ide. A temetkezési rítus, a mellékletek és kronológiai helyzete alapján a temető 94. sírja tűnik legrangosabbnak és egyben az egyik legkorábbinak, így felvethető, hogy ez a sír lenne a temető alapító sírja (Gründergrab).⁷⁵

A temető használatának második fázisában két „gazdag” sírcsoport figyelhető meg a temető ÉK-i és K-i részén. A negyedik fázis sírjai a temető szélén voltak

megfoghatóak mindkét sírcsoport esetében. A temető használati idejét négy generációban (mintegy 120 évben) határozhatjuk meg. A temető használatának kezdetét a 8. század második harmadára tehetjük, így a temetkezőhely használatának vége véleményem szerint a 9. század közepe harmadára tehető.

A temető Ny-i felében szegényebb sírok sorakoznak. A datáló leletek itt mind az avar kor végére utalnak. Jellemzők a drót és karikaékszerek. A temető Ny-i részén övgarnitúrák sír egyáltalán nem fordul elő, változatlanul megvannak viszont a fegyveres és a lovas sírok. A Ny-i temető rész egyik legérdekesebb sírja a 161. sír, melyben lovas-szabályás harcos nyugodott. Az elhunytak nem volt övgarnitúrája, viszont övére egybeöntött, tokos végű, állatküzdelmi jelenettel díszített nagyszíjvéget erősítettek.⁷⁶ A sírt a környező temetkezések alapján a temető használatának végére datálhatjuk. E temetkezés megléte utalhat arra, hogy az avar kor végén nem szűntek meg a társadalmi különbségek, csupán másképp juttatták azokat kifejezésre.

IRODALOM

- BÁLINT 1978 Bálint, Cs.: *Vestiges archéologiques de l'époque tardive des Sassanides et leurs relations avec les peuples steppes*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 30 (1978) 173-212.
- BÁLINT 1996 Bálint, Cs.: *Methodologische Probleme der archäologischen Untersuchung der frühmittelalterlichen Gesellschaftsstrukturen bei den Steppenvölkern*. In: 16 The Prehistory of Asia and Oceania. Colloquium XXXI. The Evolution of Nomadic Herding Civilisations in the Northern European Steppes: the Tools of Archaeology and History Compared. Ed.: Genadii E. A.–Cleuziou, S.–Lukacs, J. R.–Tosi, M. Forli 1996, 115-120.
- BÁLINT 2004 Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs. – Régészeti tanulmányok*. Budapest 2004.
- BUDINSKÝ-KRIČKA 1956 Budinský-Krička, V.: *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóňi na Slovensku*. Slovenská Archeológia 4 (1956) 5-78; 79-93.
- BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČIK 1984 Budinský-Krička, V.–Točík, A.: *Jazdecký hrob 94/1967 z doby avarskej Riše v Košiciach, časť Šebastovce*. In: Zborník prac Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, 172-195.
- BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČIK 1991 Budinský-Krička, V.–Točík, A.: *Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches*. Nitra 1991.
- CHRISTLEIN 1973 Christlein, R.: *Besitzabstufungen zur Merowingerzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus West- und Süddeutschland*. Jahrbuch des Römisch- Germanischen Zentralmuseums 20 (1973) 147-180.

⁷²Nem foglalkozom itt a 289. sír volutás markolatú késével és a 396-os női sír „két” késével, mivel azok a sírleírás alapján a bal alkar csontjai mentén kerültek elő, így elképzelhető, hogy egy kés több darabjáról van szó. (BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČIK 1991, 77).

⁷³BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČIK 1991, 26.

⁷⁴BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČIK 1991, 55.

⁷⁵H. Steuer megállapításai szerint a temető leggazdagabb sírja sok esetben a legkorábbi is, ezt azonosítani lehet a temető alapító család- vagy nemzetségsírával (STEUER 1982, 435-440).

⁷⁶BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČIK 1991, 38, Taf. XXII.

- ČILINSKÁ 1963 Čilinská, Z.: *Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni*. Slovenská Archeológia 11 (1963) 87-120.
- ČILINSKÁ 1966 Čilinská, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Bratislava 1966.
- DAIM 1987 Daim, F.: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ*. Wien 1987.
- EISNER 1952 Eisner, J.: *Devínska Nová Ves. Slovanské pohrebište*. Bratislava 1952.
- GARAM 1987 Garam É.: *Pferdegräber der awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred*. Alba Regia 22 (1987) 65-125.
- GARAM 1991 Garam É.: *A tiszakécske-óbögi avar kori sírok. Adatok az avar kori szabványokhoz és az egyenes egyélű kardokhoz*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1991 129-166.
- GARAM 1998 Garam É.: *Avar kori csont ostor vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1998 109-119.
- GSCHWANTLER 2002 Gschwantler, K.: *A nagyszentmiklósi kincs. – Katalógustételek 1-23*. In: *Az avarok aránya – A nagyszentmiklósi kincs*. Szerk.: Kovács T.–Garam É. Budapest 2002.
- HESSEN 1971 Hessen, O.: *Durchbrochene italisch-langobardische Lanzen spitzen*. Frühmittelalterliche Studien 5 (1971) 37-41.
- HOREDT 1958 Horedt, K.: *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*. București 1958.
- HOREDT 1968 Horedt, K.: *Das Awarenproblem in Rumänien*. Študijné Zvesti AU SAV 16 (1968) 103-120.
- JOTOV 2004 Jotov, V.: *Väoráženiето i snaržaniето ot bälgarskoto srednovekovie (VII–XI. vek)*. H. n. 2004.
- KABÁT 1954 Kabát, J.: *Avarsko-slovanské pohrebište v Barci u Košic*. Archeologické Rozhledy 6 (1954) 604–608, 618–620.
- KISS 1977 Kiss, A.: *Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2*. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1977.
- KISS 1987 Kiss, A.: *Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 39 (1987) 193-210.
- KISS 1996 Kiss G.: *A lukácsházi avar temető 8. számú lovassírja. – A késő avar taúsírozott vas falerák*. Savaria 22/3 (1992-1995) 1996 107–143.
- KISS 1998 Kiss G.: *A késő avar kori állatfejes övforgók és akasztóveretek*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 4 (1998) 461-495.
- LÁSZLÓ 1938 László Gy.: *Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához*. In: *Szent István Emlékkönyv III*. Budapest 1938, 517-558.
- LÁSZLÓ 1941 László Gy.: *Adatok az avarság néprajzához I. Az avarok késviselése*. Archaeologiai Értesítő II. 1941. 175-186.
- LÁSZLÓ 1944 László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1955 László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Archaeologia Hungarica 34 Budapest 1955.
- LÁSZLÓ 1959 László Gy.: *Bevezetés a régészetbe*. (Kézirat) Budapest 1959.
- LÁSZLÓ 1977 László Gy.: *A nyíl mint eszköz és jelkép*. In: *Régészeti tanulmányok*. Budapest 1977, 13-21.
- MOSSLER 1948 Mossler G.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Wien-Liesing*. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 37 (1948) 216-238.
- PAPP 1963 Papp L.: *A bólyi avarkori temető*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 7 (1962) 1963 163-182.
- PÁSTOR 1954 Pástor, J.: *Avarsko-slovanské pohrebište v Barci, okres Košice*. Slovenská Archeológia (1954) 136-143.
- PÁSTOR 1961a Pástor, J.: *Pohrebisko vo Všechnsvätých. – Gräberfeld in der Gemeinde Všechnsvätých bei Košice*. Archeologické Rozhledy (1961) 375-385.
- PÁSTOR 1961b Pástor, J.: *Cmenarzynsko we Všechnsvätých, okr. Koszyce (Košice)*. Acta Archaeologica Carpathica 3 (1961) 185-199.
- PÁSTOR 1971 Pástor, J.: *Kostrové pohrebisko v Hraničnej pri Hornáde*. Východoslovenský Pravek 2 (1971) 89-178.
- PAULSEN 1967 Paulsen, P.: *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen*. Stuttgart 1967.
- POULÍK 1963 Poulík: *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*. Praha 1963.
- RÉVÉSZ 1991 Révész L.: *Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–85/2 (1991) 615-639*.
- STEIN 1967 Stein, F.: *Adelsgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland*. H. n. 1967.
- STEUER 1968 Steuer, H.: *Zur Bewaffnung und Sozialstruktur der Merowingerzeit. – Ein Beitrag zur Forschungsmethoden*. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 37 (1968) 18-87.
- STEUER 1982 Steuer, H.: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. – Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*. Göttingen 1982.
- SZENTPÉTERI 1985 Szentpéteri, J.: *Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen Gemeinen Volkes von Želovce I. Die führende Schicht der Bevölkerung (Bewaffnete und umgürtete Personen)*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 37 (1985) 79-110.
- SZENTPÉTERI 1993 Szentpéteri, J.: *Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 45 (1993) 165-246.
- SZÓKE 1979 Szóke, B. M.: *Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronkőhida*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (1979) 51-103.

- SZŐKE 1992 Szőke, B. M.: *Karolingerzeitliche Gräberfelder I–II. von Garabonc–Ófalu*. In: Die Karolingerzeit im unteren Zalatal. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I–II und Zalaszabar–Dezsősziget. Szerk.: Szőke, B. M.–Éry, K.–Vándor, L. *Antaeus* 21 (1992) 41-205.
- SZŐKE 2001 Szőke B. M.: *Egy avar kori indavirág*. *Zalai Múzeum* 10 (2001) 103-140.
- TOMKA 1971 Tomka P.: *A Győr-Téglavető dűlői avar temető belső csoportjai*. *Arrabona* 13 (1971) 55-97.
- TOMKA 1972 Tomka P.: *Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz (Kés a sírban)*. *Arrabona* 14 (1972) 27-75.
- TOMKA 2003 Tomka P.: *Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések*. *Arrabona* 41 (2003) 11-56.
- WERNARD 1998 Wernard, J.: „*Hic scramasaxi loquuntur*” *Typologisch-chronologische Studie zum einschneidigen Schwert der Merowingerzeit in Süddeutschland*. *Germania* 76 (1998/2) 747-787.
- ZÁBOJNÍK 1978 Zábojník, J.: *K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v Dunajskej Kotline*. *Slovenská Archeológia* XXVI/1 (1978) 193-214.
- ZÁBOJNÍK 1995 Zábojník, J.: *Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats*. *Slovenská Archeológia* 43/2 (1995) 205-336.

Csíky Gergely

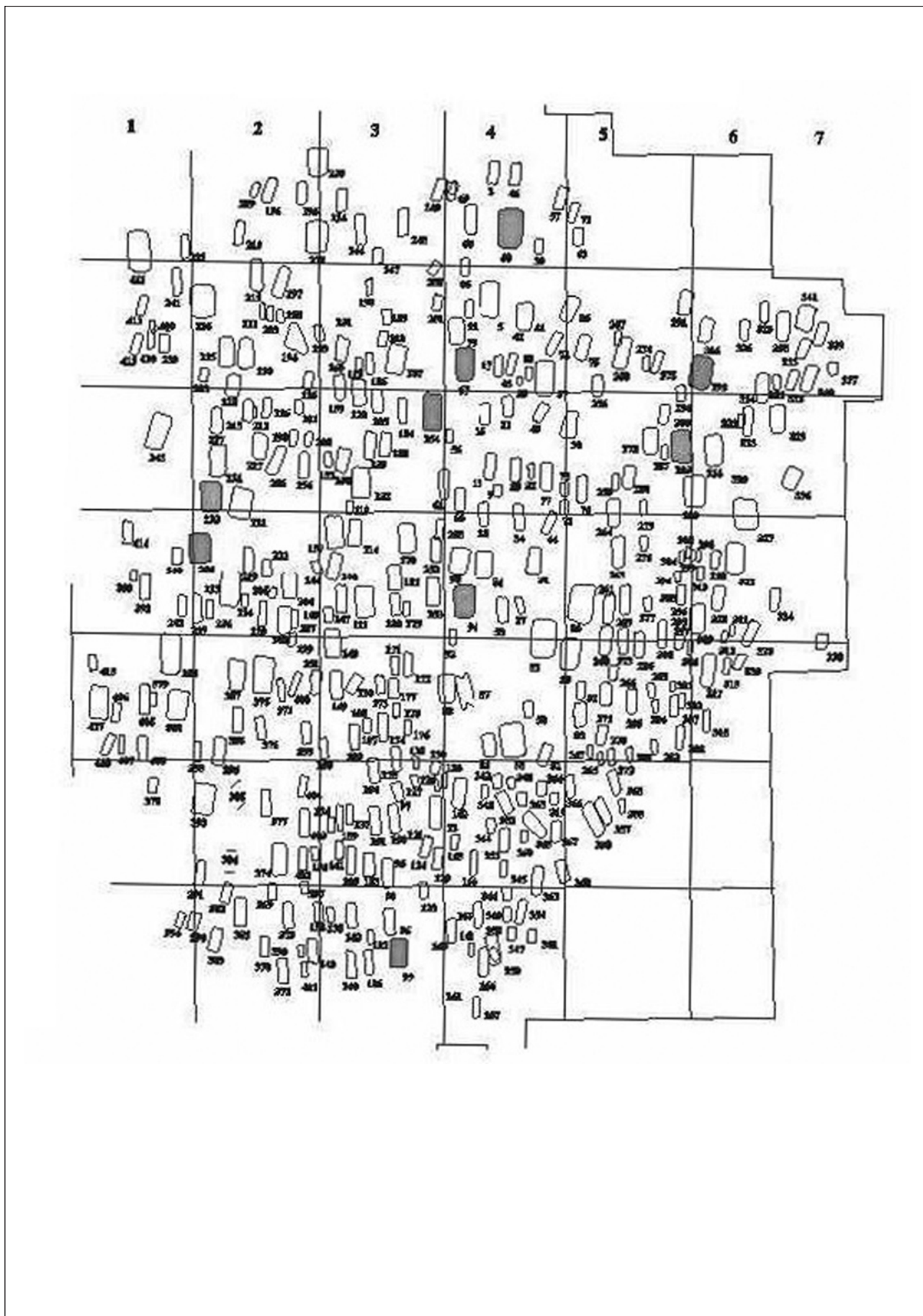
ELTE Régészettudományi Intézet

Ős- és Koratörténeti Tanszék

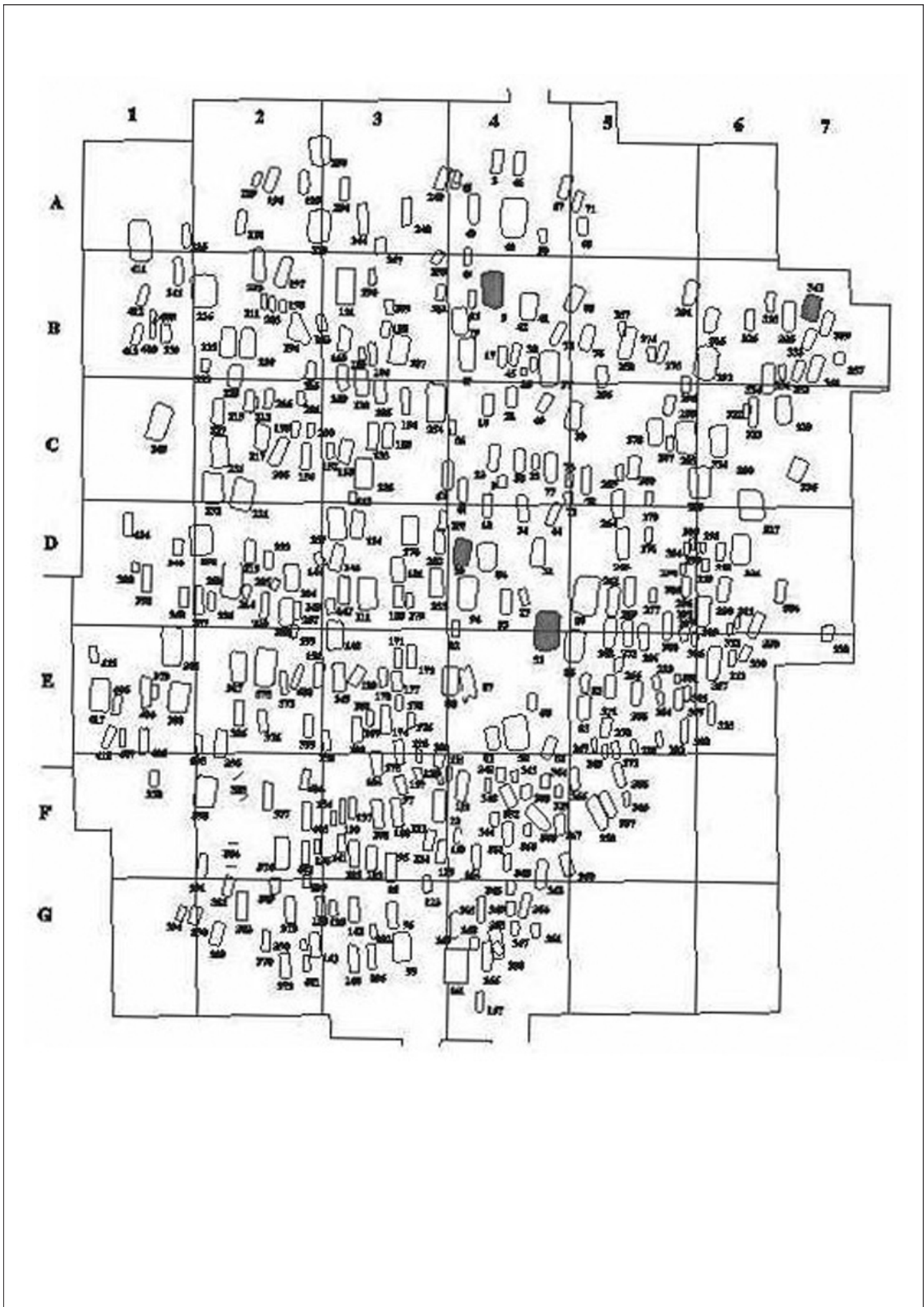
Budapest

E-mail: gergelycsiky@yahoo.com

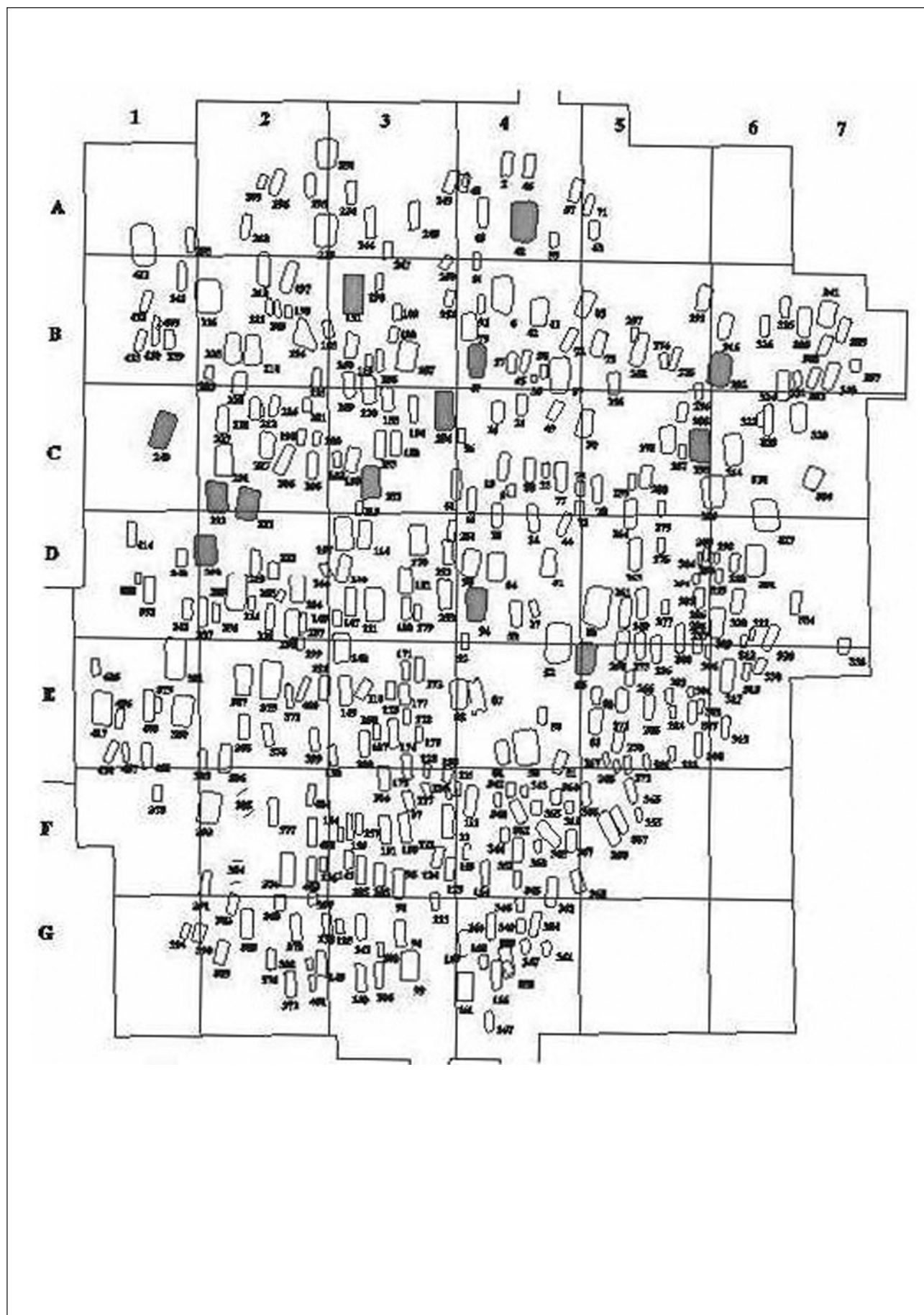

1. kép: A marhabőrös temetkezések elterjedése a zsebesi temetőben

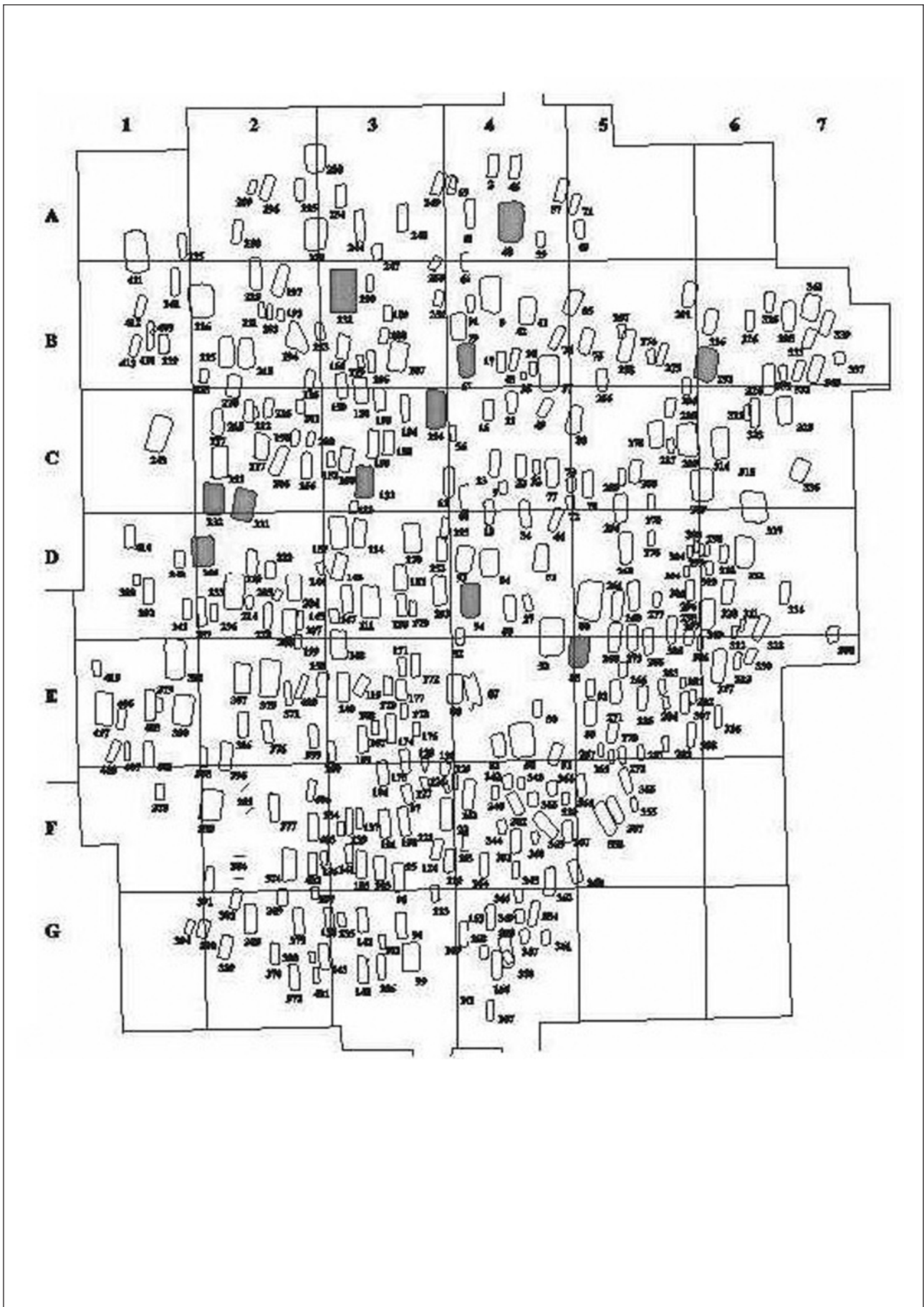

2. kép: Női lovas sírok a zsebesi temetőben

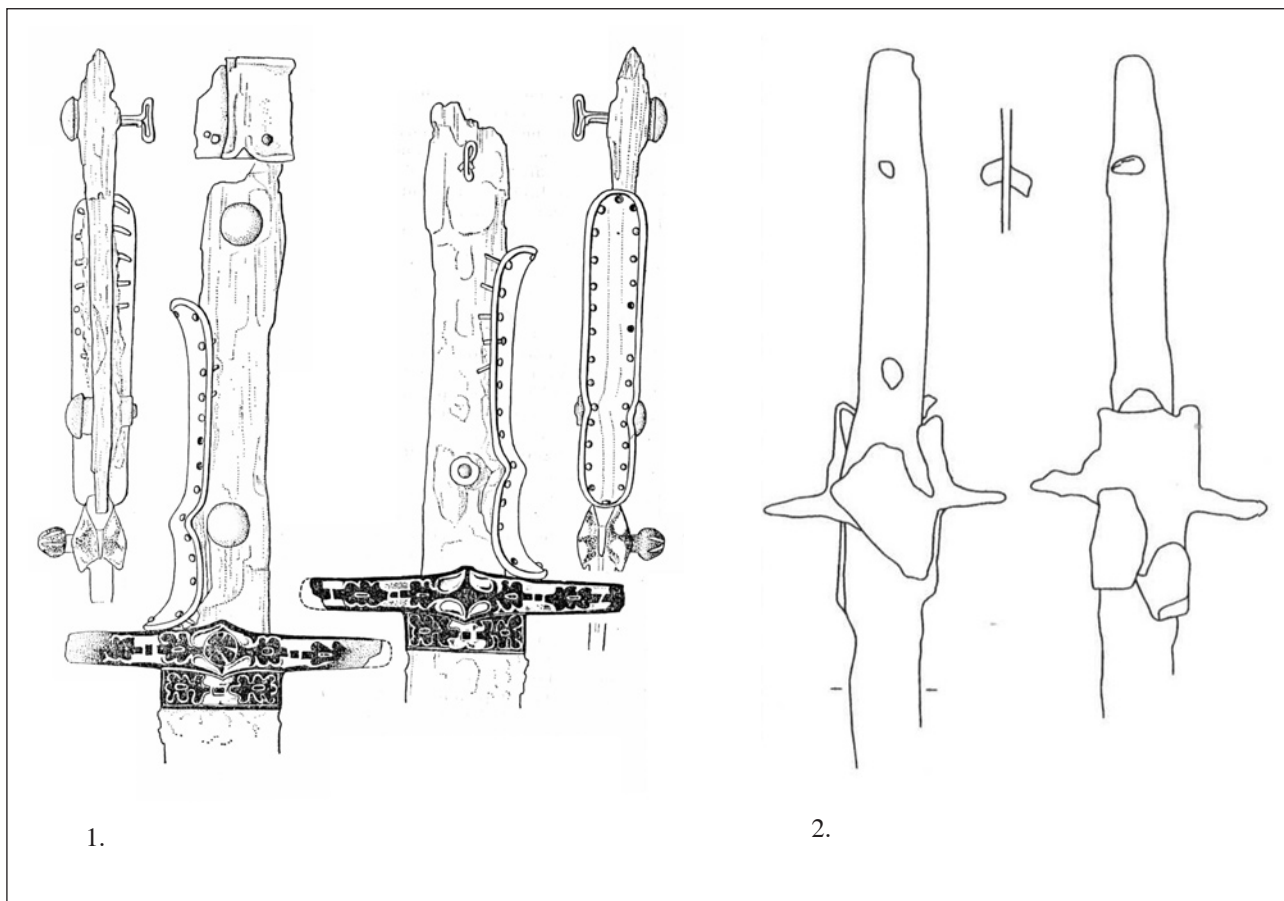
3. kép: Övgarnitűrás sírok a zsebesi temetőben

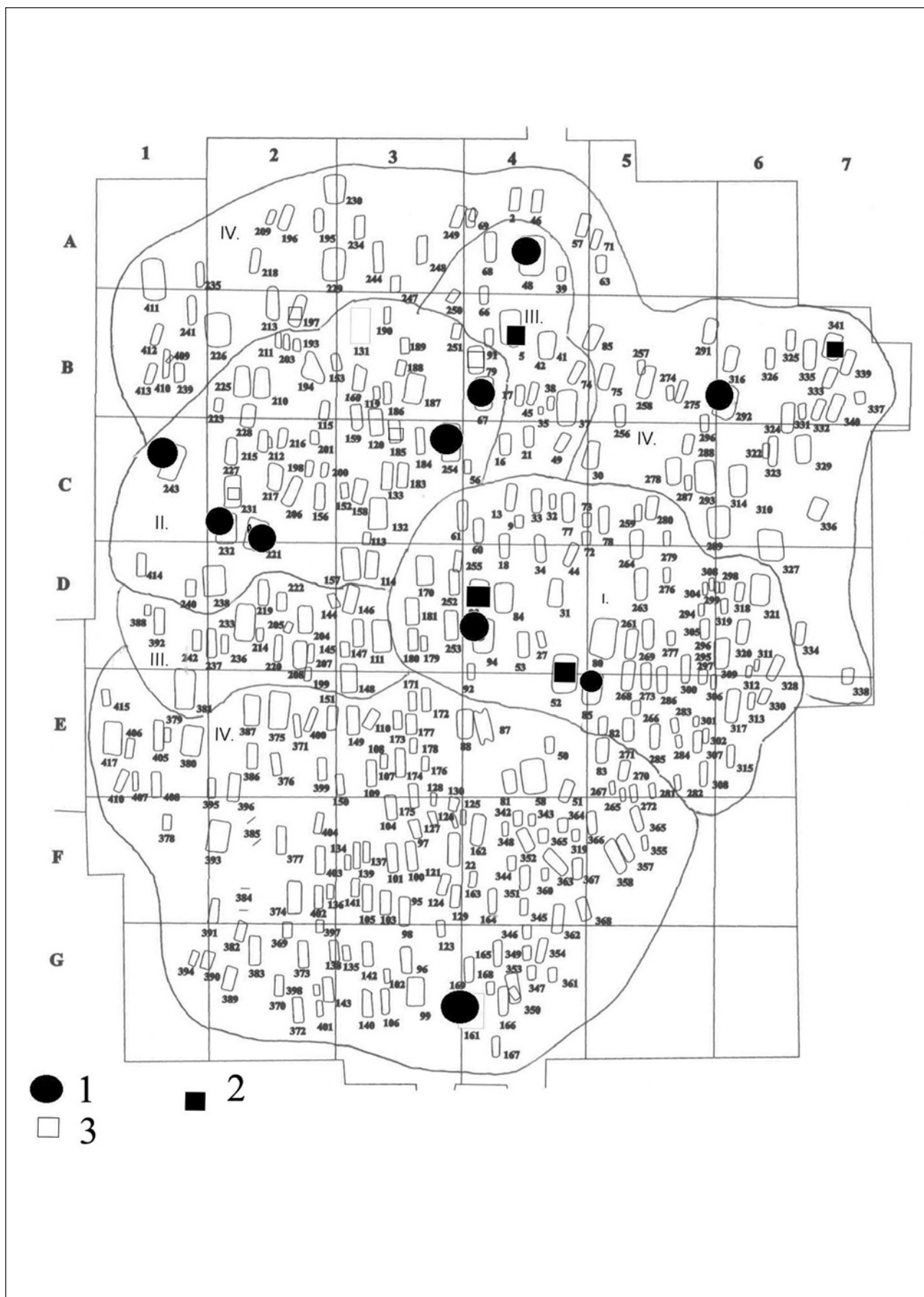

4. kép: Veretes lószerszámok a zsebesi temetőben

5. kép: 1: A 94. sír szablyája; 2: A zsebesi temető 230. sírjának szablyája; 3: A zsebesi 48. sír lándzsája BUDINSKÝ-KRIČKA-TOČIK 1991, II. t. 1 nyomán; 4: A nagyszentmiklósi kincs 2. korszának lándzsábrázolása

6. kép: Jelmagyarázat 1: Rangos férfi sír; 2: Női lovas sír; 3: Nyakperemes női sír